

جایگاه زنان روستایی در فرایند توسعه پایدار:

مطالعه موردی استان چهارمحال و بختیاری*

سید هدایت الله نوری و سید رامین غفاری**

چکیده

زنان روستایی ایران از دیرباز به دلایل گوناگون، از جایگاه اجتماعی - اقتصادی متفاوتی در فرایند توسعه پایدار برخوردار بوده‌اند. زنان روستایی استان چهارمحال و بختیاری نیز از این قاعده کلی مستثنی نیستند.

مقاله پیش رو با طی مراحل علمی چندی همچون تکمیل پرسشنامه، تعریف و طبقه‌بندی متغیرهای معرف جایگاه اجتماعی - اقتصادی زنان روستایی و نیز متغیرهای توسعه روستایی با استفاده از مدل آماری تجزیه به مؤلفه‌های اصلی و اقتباس از مدل «فشار، وضعیت موجود و واکنش» سعی در تبیین جایگاه زنان روستایی در فرایند توسعه پایدار دارد.

نتایج نشان می‌دهد جایگاه اجتماعی - اقتصادی زنان روستایی در شرایط محیطی موجود (به لحاظ میزان پایداری توسعه) از سویی تحت تأثیر ساختارهای مکانی - فضایی حاکم بر هر یک از حوزه‌های همگن تعریف‌شده، یعنی حوزه‌های «دشتی - دهقانی» و «کوهستانی - ایلیاتی» قرار دارد، و از سوی دیگر با عواملی چون میزان برخورداری از مهارت‌های عمومی و دسترسی یا کنترل بر منابع و عوامل تولید به‌طور معناداری مرتبط است.

از این رو، ارتقاء سطح تحصیلات، و برگزاری دوره‌های مختلف آموزشی - ترویجی، و فراهم ساختن زمینه افزایش دسترسی، کنترل و حتی تملک زنان روستایی بر منابع و عوامل تولید

* مقاله حاضر برگرفته از پایان نامه دکترای آقای سید رامین غفاری با همین عنوان در رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه اصفهان است که با راهنمایی و مشاوره آقایان دکتر سید هدایت‌الله نوری، دکتر سیدحسین حسینی ابری و دکتر سیروس شفق در سال تحصیلی ۸۶-۱۳۸۵ انجام شده است.
** به ترتیب استادیار گروه جغرافیای دانشگاه اصفهان و استادیار گروه علوم انسانی دانشگاه پیام‌نور، واحد شهرکرد

از طریق راهکارهایی چون عرضه تسهیلات بانکی ارزان قیمت، ایجاد و گسترش تعاونی‌های تولید و تشکّل‌های غیر دولتی زنان، و مانند آن، با توجه به استعدادهای هر حوزه همگن، از جمله پیشنهادهایی است که انتظار می‌رود در زمینه ارتقاء جایگاه اجتماعی - اقتصادی زنان روستایی استان چهارمحال و بختیاری در فرایند توسعه پایدار یا در بستری پایدارتر به لحاظ توسعه مؤثر واقع گردد.

کلید واژه‌ها: زنان روستایی/توسعه پایدار روستایی/مطالعه موردی/چهارمحال و بختیاری (استان)/مناطق روستایی.

مقدمه

به گفته گیرشمن، در روزگاران نخستین در سراسر مشرق زمین حوزه فعالیت زنان محدود به خانه و خانواده نبود و آنها همچون مردان در فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی جامعه مشارکت فعالی داشته‌اند (گیرشمن، ۱۳۷۲: ۱۱). در طول تاریخ ایران، زنان همواره به عنوان نیمی از جامعه انسانی با بهره مندی از جایگاه اجتماعی - اقتصادی متفاوت ایفاگر نقش‌هایی متعدد و متنوع بوده‌اند. در این بین و در فرایند توسعه پایدار، جایگاه اجتماعی - اقتصادی زنان روستایی بیش از دیگر زنان این سرزمین مرهون شرایط محیطی بوده و از عوامل و عناصر جغرافیایی^(۱) چندی تأثیر پذیرفته است. در مواقعی استیلاي شاخص‌های ناپایداری (عقب ماندگی) در فضای روستایی باعث شده است که آنها علی‌رغم گستردگی مشارکت خود در فعالیت‌های روزانه، همواره به عنوان اقشاری آسیب‌پذیر، در تله‌ای از محرومیت شامل بی‌قدرتی، ضعف جسمانی و فقر گرفتار آیند (چمبرز، ۱۳۷۶: ۱۴۴)؛ محرومیتی که بالطبع جایگاه اجتماعی - اقتصادی آنها را در فرایند توسعه پایدار به شدت تنزل بخشیده است. در شرایط رجحان شاخص‌های توسعه پایدار^(۲) بر مکان و فضای جغرافیایی روستا و زدایش برخی از باورهای نادرست عامیانه در تعریف جایگاه زنان روستایی، بستری مناسب‌تر جهت ارتقاء شأن و منزلت این زنان و رهایی از محرومیت‌های مذکور فراهم شده است.

بر این اساس، در مقاله پیش رو با توجه به اصل علیت در چهارچوب یک مطالعه تحلیلی-توصیفی، ضمن سطح بندی وضعیت توسعه پایدار در نقاط روستایی منتخب استان چهارمحال و بختیاری، جایگاه اجتماعی-اقتصادی زنان در شرایط محیطی موجود^(۳) (به لحاظ میزان پایداری توسعه) مشخص گردیده و همبستگی بین برخی از عوامل مؤثر در ارتقاء شأن و منزلت آنها به محک آزمون نهاده شده است.

جایگاه اجتماعی-اقتصادی زنان روستایی

آلن بیرو^(۴) در فرهنگ علوم اجتماعی خود جایگاه یا پایگاه اجتماعی-اقتصادی را جایی می‌داند که هر کس در ساخت اجتماعی-اقتصادی اشغال می‌کند و نیز وضع یا اعتباری می‌داند که معاصران فرد به او به طور عینی در بطن جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند تفویض می‌دارند (بیرو، ۱۳۷۵: ۳۸۱).

به اعتقاد برخی از اندیشمندان، متغیرهای جایگاه اجتماعی-اقتصادی^(۵) عبارت‌اند از: سطح درآمد، آموزش، طبقه اجتماعی خودخواسته^(۶) یا دیگرخواسته^(۷)، وجهه شغلی^(۸)، مالکیت خانه و اموال فیزیکی دیگری که می‌تواند بر مشارکت داوطلبانه افراد در فعالیت‌ها تأثیر به‌سزایی داشته باشد (ردی و همکاران، ۱۹۷۳: ۸۵). در تعهدات بین‌المللی، از جمله دستورکار ۲۱، مواردی همچون شناخت نقش زنان، دسترسی و کنترل بر منابع، فقرزدایی از زنان با آموزش و کار، و سازماندهی و قدرتمند کردن آنها به عنوان عوامل مؤثر در تحکیم جایگاه زنان برشمرده شده است (WEDO, 2004:3).

توسعه پایدار روستایی

از دهه ۱۹۶۰ به این سو تعاریف و مفاهیم گوناگونی از توسعه پایدار ارائه شده است. با این حال، توسعه پایدار به طور رسمی در گزارش سال ۱۹۸۷ کمیسیون توسعه و محیط زیست براتلند به مفهوم تغییر نگرش رایج در مورد تأمین منافع بخشی محدود به سوی نگرشی

معرفی منطقه مورد مطالعه

استان چهار محال و بختیاری با مساحتی معادل ۱۶۵۳۳ کیلومتر مربع بین عرض‌های $۳۱^{\circ}۹'$ و $۳۲^{\circ}۴۸'$ شمالی، و طول‌های $۴۹^{\circ}۲۸'$ و $۵۱^{\circ}۲۵'$ شرقی از حوزه جغرافیایی زاگرس میانی قرار گرفته است (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۲: ۲). این استان که از شمال و مشرق به استان اصفهان، از جنوب به استان کهگیلویه و بویراحمد، از مغرب به استان خوزستان و از شمال غرب به استان لرستان محدود می‌گردد (نقشه ۱) مشتمل بر ۶ شهرستان، ۲۵ شهر، ۱۷ بخش، ۳۹ دهستان و ۹۱۵ آبادی دارای سکنه به مرکزیت شهرکرد می‌باشد (منبع قبل).

بر اساس مطالعات میدانی و اسنادی، دریک ارزیابی چند عامله (مبتنی بر پارامترهای طبیعی و انسانی) و نیز باعنایت به سیمای عمومی منطقه، پهنه مورد نظر به دو حوزه همگن شرقی یا دشتی - دهقانی و غربی - جنوبی یا کوهستانی - ایلیاتی قابل تفکیک

اهداف پژوهش

به طور کلی مهم‌ترین اهداف این پژوهش به شرح زیر است:
 الف) تعیین وضعیت توسعه پایدار در نقاط روستایی منتخب و مستقر در قلمروی جغرافیایی تحقیق؛
 ب) تبیین جایگاه اجتماعی- اقتصادی زنان روستایی چهارمحال و بختیاری در سطوح متفاوت پایداری و عوامل مؤثر بر آن.

پرسش پژوهش

این مقاله درصدد پاسخگویی به این پرسش است: جایگاه اجتماعی- اقتصادی زنان روستایی استان چهارمحال و بختیاری در شرایط محیطی موجود (به لحاظ میزان پایداری توسعه) چگونه است و از چه عواملی تأثیر می‌پذیرد؟

روش پژوهش

در این پژوهش به منظور دستیابی به اطلاعات و جمع‌آوری داده‌ها از روش‌های اسنادی^(۱۰)، پرسشنامه‌ای^(۱۱) و مشاهده‌ای^(۱۲) استفاده شده است، ضمن اینکه مدل آماری تجزیه به مؤلفه‌های اصلی^(۱۳) و مدل فشار، وضعیت موجود و واکنش^(۱۴) الگوی معمول در طبقه بندی و تحلیل داده‌ها بوده است.

جامعه آماری این پژوهش را ۸۶۱۹ زن روستایی^(۱۵) در سنین فعالیت و ساکن در ۵۶۴ نقطه روستایی بالای ۱۵ خانوار استان چهارمحال و بختیاری تشکیل می‌دهد. تعیین حجم نقاط و خانوارهای نمونه به روش نمونه‌گیری احتمالی طبقه‌بندی شده و طی مراحل زیر انجام گرفته است.

مرحله اول : با بهره‌گیری از رابطه آماری کوکران^(۱۶) و با سطح اطمینان ۹۵ درصد، حجم نمونه‌ای معادل ۴۵۷ زن روستایی از نقاط روستایی بالای ۱۵ خانوار مستقر در دو حوزه همگن شرقی (دشتی- دهقانی) و غربی - جنوبی (کوهستانی- ایلیاتی) استان انتخاب شده است (نقشه ۱).

مرحله دوم : با توجه به وسعت قلمرو مورد مطالعه، تعداد و تراکم نقاط روستایی و با استناد به برخی منابع علمی (از جمله: دلور، ۱۳۷۷:۱۱۳ و حافظ‌نیا، ۱۳۸۳:۱۳۸)، نمونه‌ای معادل ۱۰ درصد یا ۵۶ نقطه روستایی از بین مجموعه نقاط روستایی بالای ۱۵ خانوار استان انتخاب شده است.

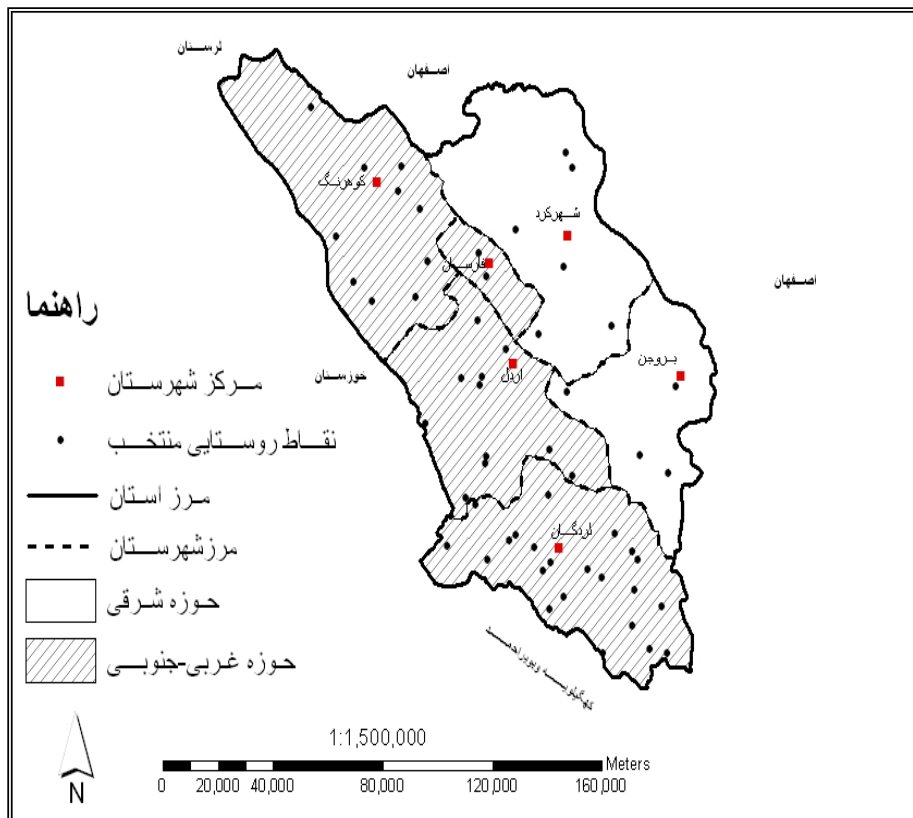
مرحله سوم : طبق جدول ۳، نخست سهم هر یک از حوزه‌های همگن از حجم نمونه منتخب در مراحل اول و دوم، به نسبت تعداد نقاط روستایی بالای پانزده خانوار و نیز زنان روستایی خانوارهای ساکن در نقاط نمونه هر حوزه تعیین شده است و سپس پرسشنامه عمومی روستا و اختصاصی زنان روستایی به طور تصادفی، از بین نقاط و خانوارهای مختلف، تکمیل گردیده است.

جدول ۱- نقاط و خانوارهای منتخب به تفکیک حوزه‌های همگن روستایی

تعداد زنان نمونه از هر خانوار	تعداد خانوار	تعداد نقاط نمونه	نقاط بالای ۱۵ خانوار	حوزه‌های همگن روستایی
۱۱۱	۲۰۹۳	۱۱	۱۱۲	شرقی (دشتی- دهقانی)
۳۴۶	۶۵۲۹	۴۵	۴۵۲	غربی- جنوبی (کوهستانی- ایلیاتی)
۴۵۷	۸۶۲۲	۵۶	۵۶۴	کل استان

مأخذ: یافته‌های تحقیق

نقشه ۱ - تقسیمات کشوری و پراکنش نقاط روستایی نمونه در حوزه‌های همگن

مأخذ: مؤلف

شاخص‌ها و متغیرهای پژوهش

شاخص‌ها و متغیرهای معرف میزان توسعه پایدار و جایگاه زنان روستایی که مبنای تنظیم پرسشنامه‌های مورد نیاز قرار گرفته است، در جداول ۲ و ۳ دیده می‌شود. گفتنی است که پاسخ‌های مربوط به هر پرسش در پرسشنامه عمومی روستا، با توجه به مقتضیات مکانی- فضایی، در قالب سه یا چهارگزینه تنظیم شده است که هر یک معرف یکی از شرایط فشار (ناپایداری)، وضعیت موجود (نیمه پایداری) و واکنش (پایداری) است. همچنین متغیرهای معرف جایگاه اجتماعی- اقتصادی زنان روستایی نیز در قالب پرسش‌های چند گزینه‌ای در پرسشنامه اختصاصی زنان روستایی درج شده است که پاسخ به هر گزینه گویای سطوح سه گانه بالا، متوسط و یا پایین در جایگاه اجتماعی- اقتصادی آنها در فرآیند توسعه پایدار می‌باشد.

جدول ۲- متغیرها و شاخص‌های ساختاری معرف توسعه پایدار روستایی

در قلمروی تحقیق

زیست محیطی - بهداشتی		ردیف	اجتماعی - اقتصادی	ردیف
متغیر	متغیر	۶	شاخص/متغیر سطح تحصیلات	۱
شغل و درآمد مستقل در اجتماع	کیفیت واحدهای مسکونی روستا	۱	نرخ رشد جمعیت	۱
تعلقات طایفه‌ای (وابستگی به خانواده یا طایفه)	نحوه دفع آب‌های سطحی	۲	وضعیت تأهل	۲
وضع اقتصادی خانوار	نحوه دفع فاضلاب (متوسط درآمد ماهانه)	۳	مهم‌ترین منبع آب کشاورزی	۳
سرپرستی خانوار (کمیت و کیفیت)	مالکیت بر منابع و عوامل تولید (زمین، آب، ابزار، دام و...)	۴	مهم‌ترین منبع آب شرب	۴
کیفیت آب شرب	شرکت در کلاس‌های آموزشی - ترویجی	۵	تعداد فرزندان (پسر - دختر)	۵
کیفیت آب شرب	نوع و نحوه نگهداری دام	۶	متوسط واحدهای بهره‌برداری	۶
نوع و نحوه بهره‌برداری از مراتع	نوع و نحوه بهره‌برداری از عرصه‌های جنگلی	۷	ساختار کشاورزی (ستی، نیمه مکانیزه، کاملاً مکانیزه)	۷
نوع و نحوه بهره‌برداری از عرصه‌های جنگلی	چشم انداز عمومی روستا به لحاظ توسعه	۸	دسترسی به خدمات عمومی	۸
چشم انداز عمومی روستا به لحاظ توسعه		۹	قابلیت گردشگری (فاقد قابلیت، محلی، منطقه‌ای، ملی)	۹

جدول ۳ - متغیرهای معرف جایگاه اجتماعی - اقتصادی زنان روستایی در قلمروی تحقیق

فرایند اجرای مدل

به منظور پردازش داده‌ها و تفکیک و ترکیب علمی متغیرها و شاخص‌های پژوهش، در راستای تعیین سطوح پایداری حاکم بر نقاط روستایی منتخب و نیز تعیین تمایز

درگام نخست، نظر به پرسش پژوهش و به منظور تعیین میزان توسعه پایدار در نقاط روستایی منتخب، با اقتباس از مدل «فشار- وضعیت موجود- واکنش» که توسط کمیسیون توسعه پایدار^(۱۷) سازمان ملل متحد در سال ۱۹۵۵ به عنوان ابزاری برای سازمان‌دهی اطلاعات موجود، تکمیل، اصلاح، تحلیل و ارائه شاخص‌های توسعه پایدار تدوین شده است (Jackson and Roberts, 2000:25-29)، به تعیین و تفکیک متغیرها و شاخص‌های محیطی معرف توسعه پایدار و تنظیم پرسشنامه عمومی روستا در ابعاد اجتماعی- اقتصادی و زیست محیطی در سه سطح ناپایدار، نیمه پایدار و پایدار مبادرت گردیده است. همچنین بر مبنای مدل مذکور، شاخص‌ها و متغیرهای فشار معادل آن دسته از فعالیت‌های انسانی، فرایندها و طرح‌هایی منظور شده‌اند که اغلب اثراتی منفی بر توسعه پایدار بر جای می‌گذارند یا به تعبیری به «ناپایداری توسعه» می‌انجامند.

شاخص‌ها و متغیرهای وضعیت موجود، به وضعیت موجود توسعه پایدار به لحاظ کمی و کیفی یا شرایط گذار اشاره دارند، و اغلب حالت «نیمه پایداری» را نشان می‌دهند. سرانجام، شاخص‌ها و متغیرهای واکنش معادل آن دسته از شاخص‌ها و متغیرهایی منظور شده‌اند که معرف خط‌مشی‌های اتخاذ شده جهت هدایت وضعیت موجود به سمت وضعیت مطلوب یا «توسعه پایدار» هستند.^(۱۸)

درگام دوم با بهره‌گیری از مدل آماری تجزیه به مؤلفه‌های اصلی، نخست پاسخ‌های مربوط به هر یک از پرسش‌های مطروحه در پرسشنامه عمومی (به عنوان گویه‌هایی برخوردار از اوزان متفاوت)^(۱۹) که هر یک معرف یکی از شرایط توسعه ناپایدار (فشار)، نیمه پایدار (وضعیت موجود) و پایدار (واکنش) در نقاط روستایی منتخب می‌باشند به گونه‌ای طرح شده‌اند که ضمن فراهم‌سازی زمینه تبدیل متغیرهای کیفی به کمی، وضعیت ساختاری روستا را به لحاظ میزان پایداری توسعه نشان دهند. سپس از ترکیب آماری

شایان ذکر است که طی فرایند مذکور در مدل تجزیه به مؤلفه‌های اصلی، با استناد به پرسشنامه اختصاصی زنان روستایی، جایگاه اجتماعی - اقتصادی زنان روستایی نیز تعیین و طبقه‌بندی شده است.

در تعیین میزان پایداری توسعه در سه سطح پایدار، نیمه پایدار و ناپایدار و نیز طبقه‌بندی جایگاه و نقش زنان روستایی در سطوح سه گانه بالا، متوسط و پائین، پس از موزون ساختن گویه‌ها، با ضرب نمودن رایانه‌ای هرگویه در وزن تعیین شده^(۲۰) و سرانجام تعیین شاخص مرکب، طبق روابط آماری مندرج در جدول شماره ۴ عمل گردید.^(۲۱)

جدول ۴- روابط آماری تعیین طول طبقات، وضعیت پایداری و جایگاه زنان

طبقه	رابطه آماری	وضعیت	جایگاه زنان
طول طبقه	$Xr = \frac{X \max - X \min}{3}$	توسعه	روستایی
طبقه اول	$[X \min, X \min + Xr]$	پایدار	بالا
طبقه دوم	$[X \min + Xr, X \min + 2Xr]$	نیمه پایدار	متوسط
طبقه سوم	$[X \min + 2Xr, X \max]$	ناپایدار	پائین

مأخذ: یافته‌های تحقیق و http://en.Wikipedia.org/wiki/Principal_Component_Analysis

تبیین و تحلیل نتایج پژوهش

تحلیل فراوانی داده‌ها در جداول ۵ و ۶ نشان می‌دهد که از مجموع ۴۵ نقطه روستایی مورد مطالعه در سطح حوزه غربی - جنوبی یا کوهستانی - ایلیاتی استان، ۳۸ درصد در وضعیت پایدار، ۲۹ درصد در وضعیت نیمه پایدار و ۳۳ درصد در شرایط ناپایدار به سر

همچنین از مجموع ۱۱ نقطه روستایی منتخب در حوزه شرقی یا دشتی - دهقانی استان، ۱۸ درصد در شرایط پایدار، ۵۵ درصد در شرایط نیمه پایدار و ۲۷ درصد در وضعیت ناپایدار به سر می‌برند. این ارقام گویای غلبه شاخص‌ها و متغیرهای مربوط به وضعیت موجود (شرایط نیمه پایدار) و عدم وقوع تحولات مثبت در درصد بالایی از نقاط منتخب حوزه مذکور می‌باشد. از مجموع نقاط منتخب، در شهرستان شهرکرد ۱۴ درصد پایدار، ۷۱ درصد نیمه پایدار و ۱۴ درصد ناپایدار هستند، در حالی که در شهرستان بروجن ۲۵ درصد پایدار، ۲۵ درصد نیمه پایدار و ۵۰ درصد ناپایدارند (جدول ۵).

وجود زیرساخت‌های اقتصادی - اجتماعی مناسب‌تر و بهره‌مندی بیشتر از شاخص‌های توسعه پایدار به دلایلی چون ایفای نقش مرکزیت دهستان در برخی از نقاط منتخب، استقرار در حاشیه محورهای ارتباطی اصلی، برخورداری از قابلیت‌های توریستی، درآمدهای حاصل از کارهای فصلی در کشورهای حاشیه خلیج فارس (به ویژه کویت)، بهره‌مندی از منابع آب و خاک سرشار و قابل بهره‌برداری، نزدیکی یا دسترسی بهتر و آسان‌تر به مراکز شهرستان‌ها و در نتیجه بهره‌مندی بیشتر از خدمات شهری، از جمله

مجموع نقاط	میزان پایداری توسعه در نقاط روستایی منتخب										شهرستان	حوزه
	ناپایدار		نیمه پایدار				پایدار					
	تعداد	درصد	تعداد	درصد		تعداد	درصد		تعداد	درصد		
				شهرستان	حوزه		شهرستان	حوزه				
۴۹	۲۲	۲۷	۴۰	۶	۲۷	۴۶	۶	۴۵	۵۹	۱۰	لردگان	غربی-جنوبی (کوهستانی-ایلیاتی)
۴	۲	۰۰	۰۰	۰	۰۰	۰۰	۰	۱۰۰	۱۲	۲	فارسان	
۲۴	۱۱	۳۶	۲۷	۴	۳۶	۳۱	۴	۲۷	۱۷	۳	اردل	
۲۳	۱۰	۵۰	۳۳	۵	۳۰	۲۳	۳	۲۰	۱۲	۲	کوهرنگ	
۱۰۰	۴۵	-	۱۰	۱	-	۱۰	۱۳	-	۱۰۰	۱۷	مجموع	
۶۴	۷	۱۴	۳۳	۱	۷۱	۸۳	۵	۱۴	۵۰	۱	شهرکرد	شرقی
۳۶	۴	۵۰	۶۷	۲	۲۵	۱۷	۱	۲۵	۵۰	۱	بروجن	(دشتی-دهقانی)
۱۰۰	۱۱	-	۱۰	۳	-	۱۰	۶	-	۱۰۰	۲	مجموع	

ناپایداری توسعه در برخی از نقاط روستایی منتخب در حوزه شرقی را باید ناشی از عوامل زیر دانست: فاصله نسبتاً زیاد از مراکز توسعه؛ محدودیت منابع آب و خاک؛ فقدان فرصت‌های شغلی؛ ضعف و نارسایی منابع درآمدی؛ تخریب ساختار سنی و جنسی جمعیت به دلیل مهاجرت روزافزون جمعیت فعال به اصلی‌ترین مراکز شهری استان مانند شهرکرد و بروجن؛ و عدم تمایل بخش‌های عمومی و خصوصی به توسعه امکانات زیربنایی و روبنایی، ایجاد اشتغال و غیره به بهانه‌هایی چون فقدان صرفه اقتصادی (غفاری، ۱۳۸۵: ۱۶۶).

جدول ۵- میزان پایداری توسعه در نقاط روستایی منتخب

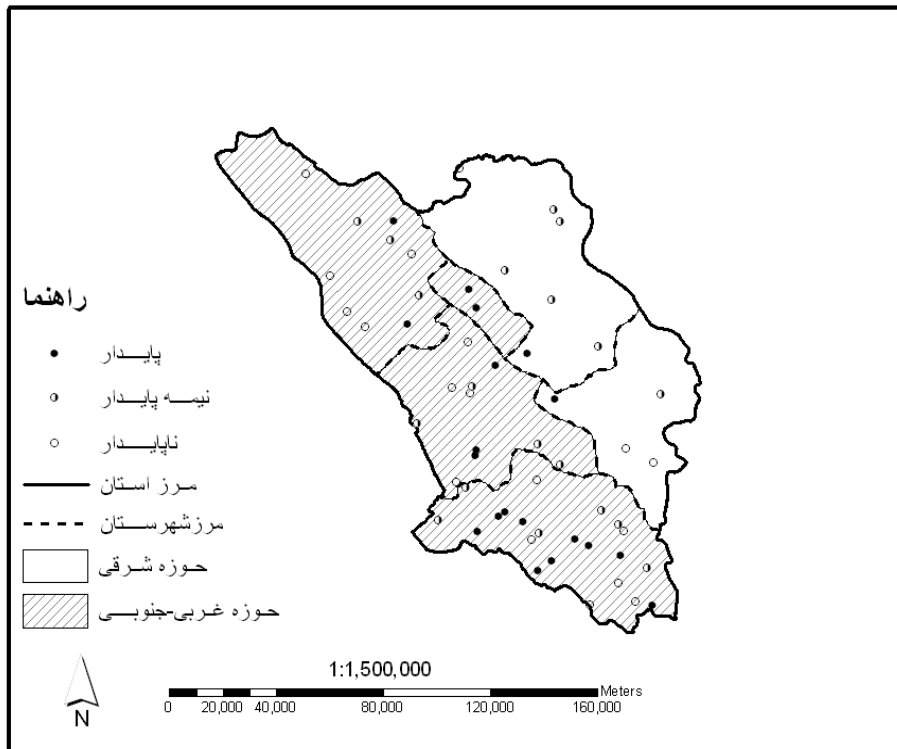
به تفکیک حوزه و شهرستان

مأخذ: نتایج حاصل از پرسشنامه عمومی روستا

به هنگام برقراری ارتباط موضوعی بین مقوله جایگاه یا شأن اجتماعی - اقتصادی زنان روستایی و توسعه پایدار، براساس مطالعات (مشاورآبان، ۱۳۸۱: ۳۵۲)، تحلیل‌های آماری مدل‌های موردنظر و یافته‌های تحقیق (غفاری، ۱۳۸۵: ۱۶۴)، می‌توانیم سه گروه از

الف) نقاطی که وجود پویایی و تحولات مثبت اقتصادی در آنها زمینه‌ساز وقوع توسعه‌ای نسبتاً پایدار بوده است. این پویایی و قدرت اقتصادی بستری مناسب جهت ایجاد تحولات اجتماعی- فرهنگی نیز فراهم کرده و سرانجام توسعه‌ای نسبتاً پایدار در مقایسه با دیگر نقاط روستایی به وجود آورده است. نقاط روستایی مستقر در دشت‌های حاصلخیز خانمیرزا، ارمند و حاشیه زاینده‌رود در شهرستان‌های لردگان و شهرکرد و برخی از نقاط روستایی مستقر در شهرستان‌های فارس و اردل از جمله این نقاط هستند؛ گروه اول به واسطه زراعت و باغداری پر رونق و گروه دوم به واسطه درآمدهای حاصل از کارهای فصلی درکشورکویت از بنیان‌های اقتصادی نیرومندی برخوردار شده‌اند.

نقشه ۲- مقایسه وضعیت توسعه پایدار روستایی به تفکیک حوزه‌های همگن

مأخذ: مؤلف

ب) نقاطی که وجود پویایی و تحولات مثبت اجتماعی- فرهنگی در آنها مبنا و محور اصلی حصول توسعه‌ای نسبتاً پایدار بوده است. نقاط روستایی مستقر در حوزه استحفاظی شهرها و به ویژه مراکز شهرستان‌های استان تحت تأثیر تعاملات فرهنگی- اجتماعی با نقاط شهری پیرامون خود از بنیان‌های فرهنگی- اجتماعی (مادی و معنوی) نسبتاً مناسبی برخوردار شده‌اند و فرایند حصول توسعه پایدار را با سهولت و سرعت بیشتری به انجام رسانده‌اند.

ج) نقاطی که وجود پویایی و تحولات مثبت اقتصادی و نیز اجتماعی- فرهنگی در آنها مبنا و محور اصلی دستیابی به توسعه‌ای نسبتاً پایدار بوده است (بهترین وجه ممکن در توسعه پایدار). چنین شرایطی در مواقعی خاص و بعضاً استثنایی حادث می‌شود.

چنانکه از جدول ۷ و نمودارهای ۱ و ۲ نیز پیداست، آن دسته از نقاط روستایی که در گروه «الف» قرار می‌گیرند، هر چند به لحاظ امتیاز نهایی در زمره نقاط روستایی برخوردار از توسعه پایدار قرار می‌گیرند. اما این توسعه به دلیل ماهیت مردسالارانه آن و عدم اهتمام جدی به مسائل اجتماعی- فرهنگی و حقوقی زنان، نتوانسته است با ارتقای جایگاه اجتماعی- فرهنگی آنها توأم باشد.

بر این اساس، نقاطی را در سطح حوزه غربی- جنوبی (کوهستانی- ایلیاتی) استان، به ویژه در قلمروی شهرستان‌های لردگان و فارس، مشاهده می‌کنیم که با وجود استقرار در وضعیتی نسبتاً پایدار، زنان روستایی به دلیل نقش محوری برنامه‌های اقتصادی و زیست‌محیطی (با ماهیتی عمدتاً مردسالار) از جایگاه متوسط و نازلی برخوردار هستند (آل ابراهیم، ۱۳۸۱: ۸۰). همچنین از مجموع ۱۷ نقطه روستایی پایدار، زنان روستایی در ۵۳ درصد موارد از جایگاه متوسط و در ۲۹ درصد موارد از جایگاه نازلی برخوردارند (جدول ۷).

نقاط روستایی مشمول بندهای «ب» و به ویژه «ج» بستر مناسب‌تری جهت ارتقای جایگاه اجتماعی- اقتصادی زنان روستایی در فرایند توسعه پایدار فراهم نموده‌اند، به

از سوی دیگر، بر اساس مطالعات میدانی و بررسی‌های کتابخانه‌ای، برخی از عواملی که گاه زمینه ارتقای جایگاه اجتماعی- اقتصادی زنان روستایی را در نقاط روستایی برخوردار از توسعه نیمه پایدار و ناپایدار فراهم نموده است به قرار زیر است:

(۱) افزایش تعاملات اجتماعی- فرهنگی با جوامع شهری (به دلیل استقرار در حوزه‌های عملکردی شهرها) و افراد غیر بومی (از جمله گردشگران). با کاهش فاصله از مراکز شهرستان‌های استان (به عنوان کانون‌های شهری توسعه یافته‌تر) جایگاه اجتماعی- اقتصادی زنان روستایی ارتقاء می‌یابد، به گونه‌ای که در مجموع، ۵۶ درصد از نقاطی که زنان روستایی در آنها برخوردار از جایگاه بالایی هستند در فاصله ۳۰ کیلومتری و کمتر، ۳۹ درصد در فاصله ۳۰ تا ۷۰ کیلومتری و ۵ درصد در فاصله ۷۰ کیلومتری و بیشتر از مراکز شهرستان‌های استان مستقر می‌باشند.

در توجیه این مطلب می‌توان به آستانه تأثیرگذاری جهان‌بینی شهری در تعریف متغیرهای جدید معرف جایگاه زنان اشاره کرد، چنانکه با جایگزینی برخی از متغیرهای جدید به جای متغیرهای سنتی و دسترسی بهتر و بیشتر زنان روستایی ساکن در شعاع عملکردی شهرها به متغیرهای مذکور، همچون سطح تحصیلات بالاتر، اشتغال و درآمد مستقل از مردان، تسلط بر فناوری روز و... امکان ارتقای جایگاه اجتماعی- اقتصادی آنها در فرایند توسعه پایدار بیش از گذشته فراهم شده است.

(۲) اجرای برنامه‌های ضربتی کوتاه و میان مدت، همچون برگزاری دوره‌های آموزشی مختلف در زمینه کسب مهارت و رفع نیازمندی‌های فردی، خانوادگی واجتماعی- اقتصادی زنان روستایی.

۳) ایجاد تعاونی‌ها و تشکل‌های غیر دولتی زنان در ابعاد اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، حقوقی، زیست‌محیطی و ...

۴) مهاجرت مردان روستایی به دیگر مناطق کشور و حتی سایر کشورهای همجوار برای اشتغال به کار و در نتیجه امکان دسترسی بیشتر زنان روستایی بر منابع و عوامل تولید و کنترل و مدیریت بهتر آن درغیاب مردان. چنانکه ضریب همبستگی پیرسون در تعیین ارتباط آماری متغیرهای مذکور نشان می‌دهد، بین جایگاه زنان روستایی منطقه مورد مطالعه و میزان دسترسی آنها به منابع و عوامل تولید یا کنترل آن، رابطه معناداری (۰/۵۶۴) وجود دارد.

جدول ۶- رابطه همبستگی بین جایگاه زنان روستایی با مالکیت یا دسترسی به منابع و عوامل تولید

متغیر	فراوانی (حجم نمونه)	ضریب همبستگی	سطح معناداری
مالکیت یا دسترسی به منابع و عوامل تولید	۴۵۷	۰/۵۶۴	$X < 0/05$

مأخذ: یافته‌های تحقیق

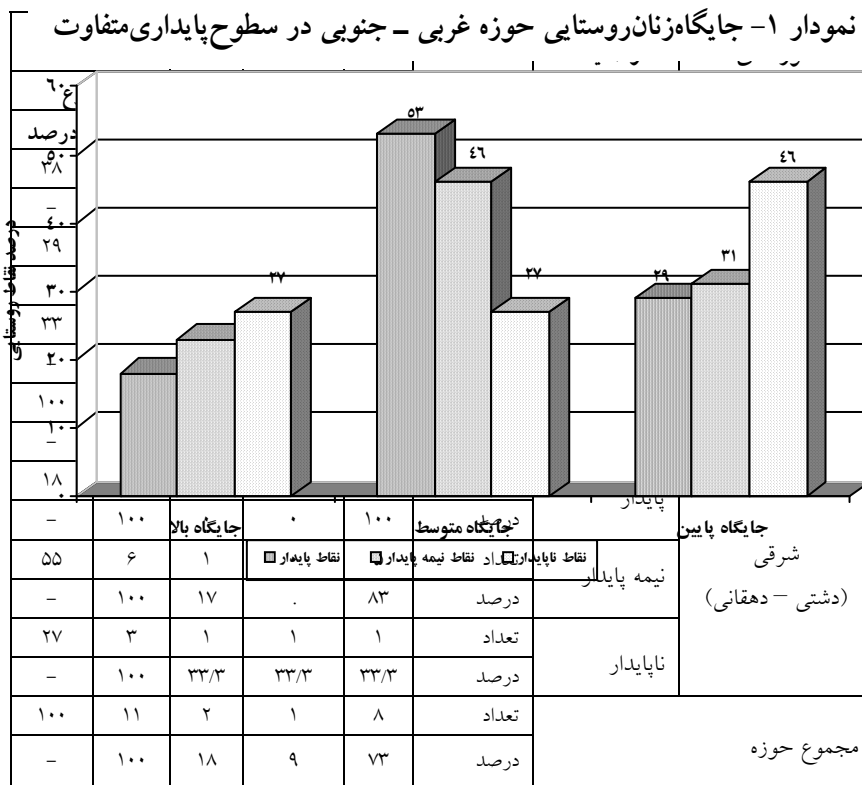
از دیگر نتایج قابل تعمق تحقیق، نکته‌ای ظاهراً بعید اما واقعیتی مسلم، جایگاه بالای اجتماعی- اقتصادی زنان روستایی در درصدی از نقاط ناپایدار و بعضاً نیمه پایدار مستقر در حوزه‌های همگن استان است. بر اساس این نتایج عواملی چون، غلبه باورها و متغیرهای سنتی، عرفی و عامیانه (تعداد فرزند پسر بیشتر، تعلق به خانواده بزرگ‌تر و...) که هنوز در بخش اعظمی از حوزه غربی- جنوبی و بخش‌هایی از حوزه شرقی استان به چشم می‌خورد، در این امر دخیل است.

در همین حال، در بسیاری از نقاط روستایی نیمه پایدار و پایدار (در حال توسعه و نسبتاً توسعه‌یافته) شاخص‌ها و متغیرهای عرفی و سنتی معرف جایگاه زنان به تدریج رنگ باخته

همچنین از مجموع نقاط نیمه پایدار مستقر در حوزه شرقی که ۵۵ درصد نقاط نمونه آن حوزه را تشکیل می دهند، زنان در ۸۳ درصد جایگاه بالا و در ۱۷ درصد جایگاه نازلی دارند. علاوه بر این، چنانکه از جدول شماره ۷ پیداست، از ۱۵ نقطه روستایی ناپایدار مستقر در حوزه غربی - جنوبی (کوهستانی - ایلیاتی) استان که در مجموع ۳۳ درصد از کل نقاط منتخب آن حوزه را تشکیل می دهد، زنان در ۲۷ درصد دارای جایگاه بالا و در ۷۳ درصد دارای جایگاه متوسط و نازلی هستند، در حالی که در حوزه شرقی (دشتی - دهقانی) استان که ۲۷ درصد از مجموع نقاط نمونه آن دارای توسعه ناپایدار می باشند، زنان در ۳۳ درصد از جایگاه بالا و در ۶۶/۶ درصد باقیمانده از جایگاه اجتماعی - اقتصادی متوسط و نازلی برخوردارند.

جدول ۷- جایگاه اجتماعی - اقتصادی زنان روستایی در سطوح پایداری متفاوت

مأخذ: محاسبات حاصل از نتایج پرسشنامه عمومی روستا و پرسشنامه اختصاصی زنان روستایی در نهایت، چنانکه در جدول ۸ دیده می‌شود، در تعیین ارتباط آماری بین جایگاه زنان روستایی استان چهارمحال و بختیاری با میزان پایداری توسعه باید خاطر نشان ساخت که ضریب همبستگی لاندا (λ)^(۲۲) در تعیین رابطه بین این دو متغیر در دو حوزه شرقی یا دشتی - دهقانی (با ضریب $\lambda = 0/5$) افزون‌تر از حوزه غربی - جنوبی یا کوهستانی - ایلیاتی استان (با ضریب $\lambda = 0/18$) می‌باشد. بنابراین، در مجموع جایگاه اجتماعی - اقتصادی زنان روستایی استان در حوزه شرقی بیش از حوزه غربی - جنوبی از شرایط محیطی موجود به لحاظ میزان پایداری توسعه متأثر بوده است.

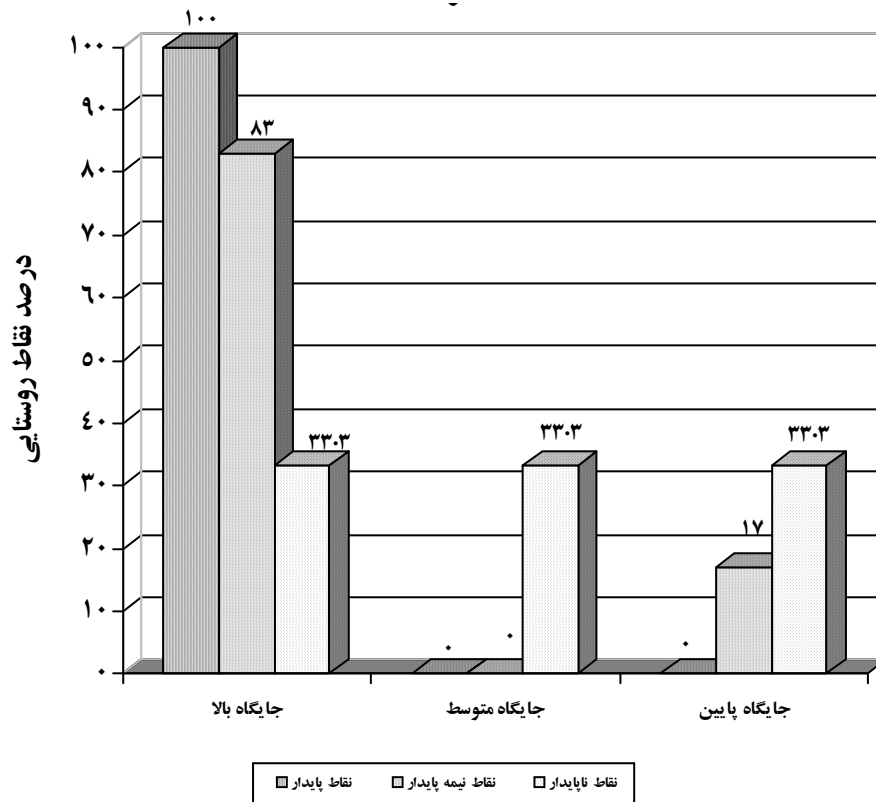
مأخذ: یافته‌های تحقیق

جدول ۸- رابطه همبستگی بین جایگاه زنان روستایی با میزان پایداری توسعه

λ	N	Fd	$\sum fi$	اجزاء رابطه حوزه
۰/۵	۱۰	۶	۸	شرقی
۰/۱۸	۴۵	۱۷	۲۲	غربی - جنوبی

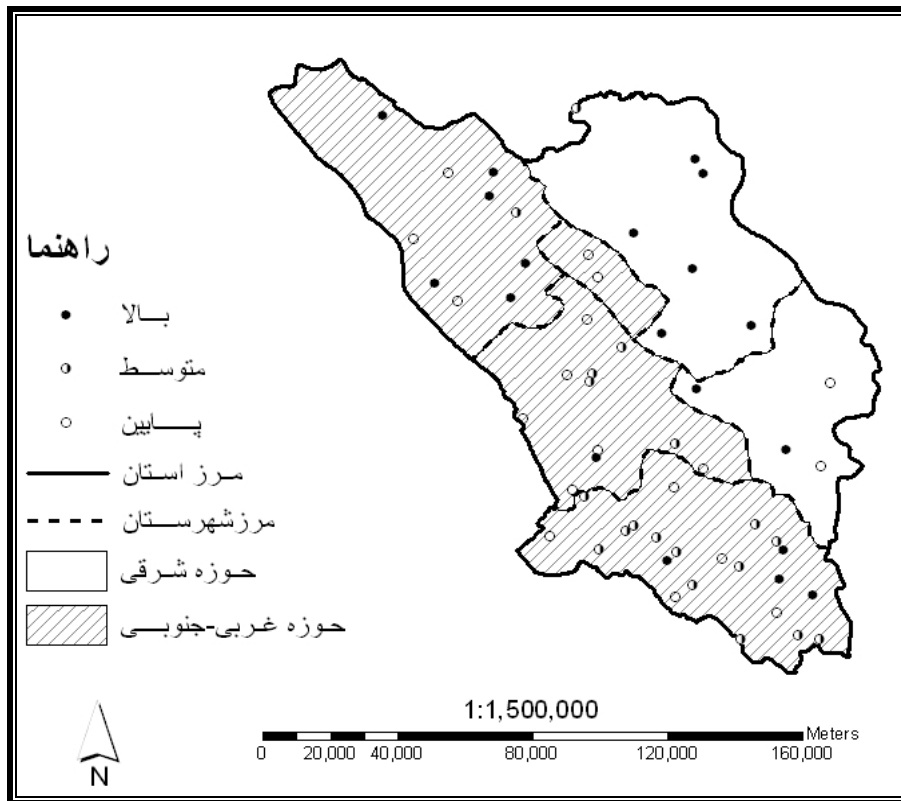
مأخذ: یافته‌های تحقیق

نمودار ۲- جایگاه زنان روستایی در حوزه شرقی در سطوح پایداری متفاوت

مأخذ: یافته‌های تحقیق

نقشه ۳- جایگاه زنان روستایی استان چهارمحال و بختیاری در نقاط روستایی منتخب

مأخذ: مؤلف

نتیجه گیری

زنان روستایی استان چهارمحال و بختیاری متناسب با مقتضیات مکانی- فضایی و زمانی حاکم در هر حوزه همگن و در فرآیند حصول توسعه پایدار دارای جایگاه متفاوتی می‌باشند. هرگونه تحول کمی و کیفی در جایگاه این زنان تأثیرات خود را به گونه ای مستقیم یا غیر مستقیم بر سطوح ساختاری گوناگون به لحاظ میزان پایداری

توسعه بر جای می‌گذارد. بر این اساس لازم است تا در راستای بسترسازی مناسب جهت ترفیع جایگاه اجتماعی- اقتصادی زنان در نقاط و نواحی روستایی استان پیش از هر چیز، نسبت به تثبیت و تداوم شاخص‌های پایداری در نقاط نسبتاً پایدار و بسط و اشاعه شاخص‌های مذکور در نقاط و نواحی نیمه پایدار و ناپایدار اقدام کرد. به منظور تحقق این آرمان و با عنایت به یافته‌های پژوهش پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:

۱- زدودن برخی از افکار و باورهای ناپسند عامیانه و جایگزینی باورهای صحیح و منطقی در تعریف شأن و جایگاه اجتماعی- اقتصادی زنان روستایی.

۲- تلاش در جهت تثبیت، تداوم و ارتقای شاخص‌های توسعه پایدار در مناطق روستایی استان با جلب مشارکت و همیاری زنان روستایی در قالب تشکلهای خصوصی (غیردولتی) و تعاونی‌ها.

۳- جایگزینی متغیرهای جدید در تعریف جایگاه اجتماعی- اقتصادی زنان روستایی استان از طریق بسط و اشاعه امکانات آموزشی، مهارت‌های فنی و حرفه‌ای و فراهم‌سازی زمینه اشتغال پایدار و متناسب با قابلیت‌های محیطی در هر حوزه همگن و شهرستان‌های مربوطه، به ویژه در نقاط روستایی مستقر در پهنه‌های فراتر از آستانه خدماتی- فرهنگی مراکز شهرستان‌های استان، با رهایی از بند باورهای مبتنی بر قطب‌گرایی در رشد.

۴- استفاده از متغیرهای مبتنی بر استعدادها و شایستگی‌های فردی به جای متغیرهای مبتنی بر وابستگی‌های خانوادگی - طایفه‌ای در تعریف شأن و جایگاه اجتماعی- اقتصادی زنان روستایی، به ویژه در شهرستان‌های کمتر توسعه‌یافته مستقر در حوزه کوهستانی - ایلیاتی استان با بهره‌گیری از برنامه‌های اجتماعی - فرهنگی و اقتصادی گوناگون و سازوکارهای اجرایی خاصی که زنان روستایی در آنها از نقشی محوری برخوردار باشند.

۵- شناخت قابلیت‌های فردی- اجتماعی و توان‌های اقتصادی زنان روستایی استان در راستای سازماندهی آنها و بهره‌وری شایسته از آنها، متناسب با مقتضیات مکانی- فضایی حاکم بر هر حوزه همگن و شهرستان‌های مربوطه، با هدف فراهم‌سازی زمینه اشتغال پایدار، کسب درآمد مستقل از مردان، و ایجاد و توسعه تشکلهای اجتماعی.

۶- فقرزدایی از جامعه زنان روستایی در کلیه نقاط و نواحی روستایی استان به طور عام و در نقاط ناپایدار و نیمه پایدار مستقر در شهرستان‌های کوه‌رنگ، اردل و بخش‌های جنوبی و غربی شهرستان لرندگان از حوزه کوهستانی- ایلیاتی استان به طور خاص، با حمایت از دانش بومی، واگذاری فناوری(دانش- روش و ابزار) مناسب و افزایش زمینه دسترسی آنها به منابع و عوامل تولید و کنترل آن.

۷- فراهم ساختن زمینه افزایش کنترل و حتی تملک زنان روستایی بر منابع و عوامل تولید از طریق راهکارهایی چون عرضه تسهیلات بانکی ارزان قیمت، ایجاد و گسترش تعاونی‌های تولید و تشکلهای غیر دولتی زنان با توجه به استعدادهای آشکار و پنهان هر حوزه همگن.

۸- گسترش آگاهی و تعریف زمینه‌های جدید مشارکت همه‌جانبه زنان روستایی استان در فرآیند حصول توسعه پایدار (در کلیه مراحل برنامه‌ریزی، اجرا، بهره‌برداری و نظارت بر طرح‌های توسعه) با بهره‌گیری از اطلاعات و فناوری ارتباطات.

۹- همراهی و هم‌پیمانی دولتمردان، مسئولین استانی و فعالان جامعه زنان اعم از تشکلهای دولتی و غیردولتی در عمل به تعهدات بین‌المللی، از جمله اجرای دقیق مفاد مندرج در سومین بخش از متن نهایی دستورکار ۲۱ اجلاس زمین (اجلاس سران) به منظور ارتقای جایگاه و تقویت نقش سازنده زنان و به ویژه زنان روستایی در فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی (WEDO,2004).

تحقق پیشنهادهای مطروحه مستلزم طی فرایند اصلاح و دگرگون‌سازی وجوه سه‌گانه ادراکی (ذهنی) ساختاری (قوانین، مقررات و...) و کارکردی (عینی- اجرایی) جامعه است، تا بدین طریق فضای جغرافیایی قلمرو تحقیق در تمامی ابعاد مرئی و نامرئی خود مستعد

یادداشت‌ها

- ۱- مشتمل بر جمیع عوامل و عناصر طبیعی و انسانی.
2. Sustainable Development Index (SDI)
- ۳- شرایط عمومی حاکم بر مکان و فضای زیست انسان، شامل محیط طبیعی - بوم‌شناختی، اجتماعی - اقتصادی و کالبدی.
4. Alain Birou
5. socio-economic status
6. self-voted
7. other voted
8. occupational prestige
9. Sustainable Rural Development
10. documentary method
11. questionnaire method
12. observational method
13. Principal Component Analysis (PCA)
14. Pressure-State-Response (PSR)
- ۱۵- از هر خانوار یک زن روستایی.
16. Cochran
17. Commission on Sustainable Development (CSD)
- ۱۸- با توجه به ماهیت پویای توسعه بالطبع نمی‌توان هر یک از سطوح سه گانه پایداری را امری مطلق تلقی نمود.
- ۱۹- وزن هر گویه با نظر کارشناسی و با توجه به شدت و ضعف یا میزان اهمیت هر گویه (پاسخ) در فرآیند توسعه تعیین می‌گردد.
- ۲۰- گویه برخوردار از وزن بیشتر حاکی از توسعه پایدارتر است.
- ۲۱- با عنایت به ماهیت علمی- پژوهشی مقاله، از ارائه جزئیات بیشتر اجتناب می‌کنیم. علاقمندان می‌توانند جهت کسب اطلاعات بیشتر در خصوص فرآیند اجرای این مدل به اصل رساله دکتری آقای سید رامین غفاری در گروه جغرافیای دانشگاه اصفهان تحت عنوان جایگاه و نقش زنان روستایی در فرآیند توسعه پایدار مناطق روستایی استان چهارمحال و بختیاری مراجعه کنند.

۲۲- در این رابطه $\sum fi$ = جمع بیشترین فراوانی‌های هر طبقه متغیر مستقل

Fd = بیشترین فراوانی کل متغیر وابسته

N = تعداد کل متغیرها

$$۱) \lambda = \frac{\sum fi - Fd}{N - Fd}$$

منابع

آل ابراهیم دهکردی، بیژن (۱۳۸۱)، *بررسی عوامل مؤثر در مدیریت و سازماندهی زنان روستایی به منظور اقتصادی کردن فعالیت‌های آنها در بخش کشاورزی استان چهارمحال و بختیاری*، طرح مطالعاتی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی و وزارت جهاد کشاورزی.

بیرو، آلن (۱۳۷۵)، *فرهنگ علوم اجتماعی*، ترجمه باقر ساروخانی، تهران: سازمان انتشارات. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان چهارمحال و بختیاری (۱۳۸۲)، *آمارنامه سال ۱۳۸۱*، شهرکرد: واحد آمار و اطلاعات.

چمبرز، رابرت (۱۳۷۶)، *توسعه روستایی: اولویت بخشی به فقرا*، ترجمه مصطفی ازکیا، تهران: دانشگاه تهران.

حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۳)، *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*، تهران: سمت. غفاری، رامین (۱۳۸۵)، *جایگاه و نقش زنان روستایی استان چهارمحال و بختیاری در فرایند توسعه پایدار*، پایان نامه دکتری در رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، اصفهان: دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جغرافیا.

دلاور، علی (۱۳۷۷) *روش تحقیق در روانشناسی و علوم تربیتی*، تهران: ویرایش. گیرشمن، رومن (۱۳۷۲)، *ایران از آغاز تا اسلام*، ترجمه محمد معین، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

مهندسین مشاورآبان (۱۳۸۱)، *طرح جامع توسعه ناحیه‌ای استان چهارمحال و بختیاری*، (مرحله اول)، سازمان مسکن و شهرسازی استان چهارمحال و بختیاری، شهرکرد. (منتشر نشده)

Brown, Jeffrey (2004), "What is sustainable development", available on www.Globallearningnj.org

FAO (2005) "Report" available on www.fao.org - <http://en.wikipedia.org/wiki/Principal-Component-Analysis>.

- Jackson, Tony and Roberts, Peter (2000) "A Review of Indicators of Sustainable Development, A Report for Scottish Enterprise TAYSIDE"- School of Town and Regional Planning University of Dundee, final report, February 2000. www.trp.dundee.ac.uk/library/pubs/SETReport. (PDF)
- Reddy, Richard ... et al. (1973) "Why do people participate in voluntary action?" *Journal of Extension*, vol. xi.
- Ruth, Meena (2001), "Women and Sustainable Development, Non Governmental Liaison Service", available on www.un-ngls.org.
- SARDF (South African Rural Development Framework) (2005) "Report": available on <http://cbdd.wsu.edu/kew/content/cdoutput/tr501/page58.htm>
- WEDO (Women's Environment and Development Organization) (2004) "paper": available on www.wedo.org